

Анотація

Гончаров В. В. До питання про функціональне тлумачення змісту юридичних норм. — Стаття.

Стаття присвячена одному з найменш досліджених у вітчизняній літературі способу тлумачення юридичних норм — функціональному. Анализуються підходи до нього, що склалися в теорії права, та робиться висновок про помилковість спроб обґрунтувати функціональне тлумачення юридичних норм через теорію змісту норми як волі історичного законодавця. Доводиться потреба у функціональній інтерпретації не тільки оціночних понять, але й будь-якого іншого тексту нормативно-юридичного акта.

Ключові слова: функціональне тлумачення, функціональний контекст, воля історичного законодавця, оціночні поняття.

Summary

Goncharov V. V. On the issue of functional interpretation of the sense of legal norms. — Article.

The article is devoted to one of the least investigated methods of statutory construction in domestic literature — to the functional construction. Approaches that arise in the theory of law are being considered and the conclusion is made about the falseness of the attempts to prove the functional construction from the standpoint of the meaning of the legal norm as intentions of a historical legislator. The functional construction is being proved to be necessary not only in interpreting appreciative concepts but in any statutory text.

Keywords: functional interpretation, functional context, intentions of a historical legislator, appreciative concepts.

УДК 34.023:(340:572.02+340.132:801.73)

Д. А. Гудима

ЛЮДИНА ПРОВОА ТА ЮРИДИЧНА: СПРОБА АНТРОПОЛОГО-ГЕРМЕНЕВТИЧНОГО АНАЛІЗУ

Дещо перефразувавши Ю. Габермаса, задамося запитанням, що саме надає юристу право не тільки зберігати всередині правничої науки «вакантні місця» для нових теоретичних моделей, але й пропонувати назовні свої послуги в ролі перекладача, який у людському соціумі опосередковує «спілкування» між, так би мовити, світом повсякденних людських діянь і відносно автономним світом культури. Відповідь на це запитання, якщо слідувати цьому вченому, необхідно шукати у прагматичній і герменевтичній філософіях [1, 32–33]. Чому? Зокрема тому, що юристи покликані за посередництвом права підвищувати коефіцієнт корисної дії людей у конкретно-історичних умовах їхнього існування. А саме право, будучи невід’ємною складовою людської культури, є, як зазначив Д. Валадес, настільки стабільним або динамічним, наскільки такою чи іншою відповідно є мова, в якій воно знаходить об’єктивацію [2, 26].

Взаєморозуміння між людьми, очевидно, досягається у таких їхніх співтовариствах, члени яких співпрацюють і спілкуються між собою, а ці співпраця та спілкування у сучасному соціумі стають можливими (чи, навпаки, унеможливаються або ускладнюються), зокрема, внаслідок виконання юристами — не

тільки, а може, й не стільки науковцями, скільки практиками — пояснювально-інтерпретаційної «функції», якість реалізації якої значно залежить від володіння ними мистецтвом герменевтики. Тому інтерпретаційний поворот, що став своєрідним продовженням, конкретизацією повороту антропологічного, закономірно не оминув предметну сферу юриспруденції. І оскільки така сфера розкривається через розуміння й інтерпретацію того, про що пишуть або/і говорять представники юридичної науки, правотворці, правозастосовці тощо, то цю науку можна віднести до групи так званих герменевтичних наук.

Питання розуміння людини у вітчизняній юриспруденції зазвичай не дискутується, хоча соціальний «запит» стосовно формального закріплення дефініції людської істоти вже був оприлюднений Радою Європи у пояснювальній доповіді до Додаткового протоколу до Конвенції про захист прав і гідності людини у зв'язку із застосуванням досягнень біології та медицини [3, 28].

Філософія права, роблячи спроби дати дефініцію «галузевому» (правового, юридичного) типу людини або ж обмежуючись констатацією наявності такого типу, не залишилася осторонь проблем природи і сутності біосоціального індивіда та поширеної у суспільних науках тенденції до створення образу «своєї» («галузевий») людини. З огляду на те, що обґрунтовувати існування двох означених образів «людини у праві» і відповідних їм образів правової та юридичної особистостей нам вже доводилося раніше [4, 256–266], для цілей цієї статті нагадаємо лише дефініції понять таких образів.

Правова людина — це людський індивід, якому з огляду на його природу притаманні вроджені правові якості (природні, невід'ємні, основоположні права). А юридична людина — це людський індивід, який у процесі соціалізації здатний сприймати, реалізовувати та трансформувати право як спеціально-соціальне (державно-вольове, юридичне, «позитивне») явище, що є елементом сформованої у певному суспільстві культури.

Наведені інтерпретації правового та юридичного образів людини разом відображають як обмежену константність та незмінність «частини» загальної людської сутності, так й обмежену її мінливість. Це дозволяє розглядати, так би мовити, «юриспруденційну» сутність біосоціального індивіда як «природно-позитивну». Інакше ж, «якщо припустити, що людина є безмежно податливою, безвольною істотою (біологічним індивідом. — Д. Г.), то у такому разі вона без супротиву опинилася би під гнітом норм й інститутів, які позбавляють людську природу можливості мобілізувати свої внутрішні сили та спрямувати їх на зміну цих систем». А «якщо би людина була всього лише творінням культурних систем (соціальним індивідом. — Д. Г.), критика чи оцінка соціальних явищ з позиції благополуччя людини була би неможливою через відсутність місця для поняття «людина»» [5, 36].

Поняттям «правова особистість» охоплюються правова людина як її носій і притаманні такій людині природні (невід'ємні, основоположні) права, що уможливають її життєдіяльність. Інше ж поняття — «юридична особистість» — відображає ті соціально зумовлені якості, характеристики юридичної людини, які закріплені у спеціально-соціальному (юридичному, «позитивному») праві

конкретного історичного типу. Схожої позиції дотримується, наприклад, і Ч. Санфіліппо, який розглядає юридичну особистість як особу, котра є адресатом об'єктивного права та носієм права суб'єктивного і володіє особистістю, що визнається за нею правопорядком [6, 73]. Таким чином, юридична особистість — це юридична людина та стійка система її соціально значимих якостей, наданих і забезпечуваних суб'єктом юридичної правотворчості, котра [система] відображає рівень свободи цієї людини та межі її відповідальності у певному суспільстві.

З викладеного випливає, що поняття правової та юридичної особистостей не співпадають за обсягом. В ідеалі юридична особистість повинна «розвивати» особистість правову. Проте вся історія людства складається якраз з таких ситуацій, коли юридична особистість повністю чи частково «витісняє», а не «розвиває» правову, обмежуючи природні права. Б. Леоні влучно зауважив, що законодавці поки не втручаються у певні сфери життя людей, але на практиці у них є повноваження, щоби втручатися у будь-яку з них, хоча на це ми, зазвичай, не звертаємо увагу [7, 23].

Кожне суспільство намагається врегулювати відносини не тільки щодо позитивних (державно-вольових, юридичних) прав, але й стосовно прав природних (невід'ємних, основоположних), межі використання яких обумовлюються культурною специфікою, історичною необхідністю тощо. І цей процес є закономірним, так само як закономірним є розвиток будь-яких образів (у тому числі й образів «людини в праві», «особистості у праві» й об'єктивного юридичного права) за такими виділеними Ж. Бодріаром формами [8, 12]:

1) образ є відображенням глибокої реальності (очевидно, що в образах права, «людини в праві» й «особистості у праві» суспільна реальність залежно від конкретно-історичних умов знаходить більш або менш адекватне відображення; так, для прикладу, реальні, статистично законні норми суспільства є одними з тих, які можуть бути описані законодавцем поряд з тими реальними статистично законними нормами цього соціуму, котрі виникнуть в результаті власне законодавчих ініціатив [9, 228]);

2) образ маскує і спотворює глибоку реальність (таке спотворення, для прикладу, є однією з характеристик образу сучасного об'єктивного юридичного права, в якому дедалі більше «виринають» нові й нові права людини, набуття об'єктів яких (наприклад, життя, смерті, антропної гідності, біополя), з одного боку, природно не залежить від носія цих прав, а з іншого — їхня реалізація в існуючих умовах або утруднена, або взагалі неможлива (для прикладу, право власності територіальної громади, насправді, реалізує не сама ця громада, а конкретні органи, які нібито представляють її інтереси); оскільки ж з образом сучасного об'єктивного юридичного права корелюють образи юридичної людини та юридичної особистості, то останні також виявляються такими, що спотворюють соціальну реальність);

3) образ маскує відсутність глибокої реальності (наприклад, йдеться про поширені у сучасному об'єктивному юридичному праві випадки закріплення нових прав, об'єкти яких близькі до зникнення або ж взагалі відсутні. Так, право на безпечне навколишнє природне середовище передбачає можливість

людини мати те, що в існуючих умовах завідомо безпечним щодо неї не є; право власності на землю передбачає можливість людини мати у власності земельні ділянки, при чому безоплатно отримати їх можна лише у визначених державою для різних видів діяльності розмірах, котрі встановлені з огляду на обмеженість зазначеного природного ресурсу та зростання чисельності людства і в майбутньому, очевидно, будуть корегуватися дедалі більше у бік зменшення. Відтак, сучасні образи юридичних людини й особистості також маскують відсутність глибокої реальності, хоча, звісно, таке маскування можна віднайти і в інші періоди людської історії);

4) образ, який позбавлений зв'язку з будь-якою реальністю та є чистим симулякром самого себе, своєрідною містифікацією, міфом про те, чого немає і не може бути (так, обґрунтування нових прав рухається дедалі більше у напрямку ірраціонального: нікого вже не дивують декларування прав на мир, на клонування самого себе, на безсмертя тощо. Немає нічого дивного, якщо на-вздогін «реальним» правам працювати у робочий час і відпочивати у час, відведений для цього, буде закріплене «родове» щодо них, проте «нереальне», право людини на час, якого у неї постійно не вистачає ні для роботи, ні для відпочинку. Така сама ірраціональність є притаманною відповідно й сьогочасним образам юридичної людини, яка сприймає і реалізовує юридичні права, та юридичної особистості, для якої такі права — це одна зі значимих для неї якостей, наданих і забезпечуваних суб'єктом юридичної правотворчості).

Будь-яка людина для забезпечення свого існування та розвитку, для того, щоб стати особистістю, повинна мати певні можливості для власної свідомої діяльності, для самоутвердження, а їх сукупність характеризує той чи інший стан свободи, який слугує, таким чином, найбільш загальною, важливою передумовою задоволення потреб й інтересів кожного біосоціального індивіда [10, 17-18]. Однак «уся свобода» не повинна творитися через придушення, утискання «неприродними межами» тієї «частини свободи», котра притаманна правовій людині та становить її сутність. Навпаки, «уся свобода» має бути сумою органічно поєднаних правової та юридичної сутностей людини. За цієї умови «юридична особистість» не виводитиме за свої межі «правову особистість», залишаючи не охопленою (а отже, й не забезпеченою) частину останньої або «спустошуючи» її внутрішній зміст; така юридична особистість становитиме, так би мовити, «юридичну самоцінність». Дещо перефразовуючи К. Леві-Строса, можна було би сказати, що у державно-організованому соціумі кожен людський індивід має власну юридичну особистість як тотем: вона є «означником його означеного буття» [11, 234]. Цей «означник» дедалі більше відривається від соціальної реальності, маскує її, функціонує у власній — юридичній — реальності, яка хоч і має суспільне походження, є, так би мовити, соціалізованою, тобто сама розвивається у соціальному, відображає, розвиває та розширює останнє, проте часто виявляє власну асоціальність у тому сенсі, що ірраціонально перетворює суспільну дійсність і симулює її, будучи, зокрема, викривленим відображенням соціального. Звідси і запитання: «що реальне чи відображення є відбитком іншого?» [8, 204]. Соціальна реальність поступається своєму відоб-

раженню — реальності юридичній, котра є реальнішою за саму соціальну реальність, що зберігає у своєму юридичному відображенні тільки несоціалізований правом залишок.

Тому, за словами Ж. Бодріяра, симуляція безконечно небезпечніша, ніж будь-які порушення та насильство, оскільки якщо останні «оспорюють лише поділ реального», то симуляція дозволяє в будь-який момент зробити припущення, що «порядок і закон самі можуть-таки бути всього-на-всього симуляцією» [8, 32]. Візьмемо, для прикладу, будь-які сучасні намагання універсалізувати європейську концепцію людських прав відповідно до уявлень про однаковість антропної природи, ставити питання про загальнолюдськість прав, розуміти їхній універсалізм як «абстрактне вирівнювання можливостей» [12, 294], визнати універсальність, неподільність, взаємозалежність і взаємопов'язаність усіх прав (п.5 Віденської декларації та Програми дій). Усі ці намагання знаходять аргументований опір у представників різних соціальних груп, оскільки забезпечуваний такою універсалізацією соціальний порядок виявляється його ж симуляцією у тих соціокультурних середовищах, в яких правам людини надаються інші, специфічні для цих середовищ смисли. А закон, що відображає не затребувані конкретним соціумом смисли людських прав, є юридичним відображенням соціальної реальності крізь криве дзеркало, фактично — симуляцією такої реальності. Через закон державно-юридичні смисловідшукування та смислотворення, які мали би формально сприяти реалізації і забезпечувати охорону прав людини у певному суспільстві, можуть, навпаки, створювати загрозу для цих прав, а відтак — і загрозу для правової людини. З огляду на це, у сучасних умовах (перезфразовуючи висновок К. Шміта про те, що «слово «людство» — це особливо придатний ідеологічний інструмент», завдяки, зокрема, якому здійснюється «обман гуманізму» [12, 265]) можна сказати, що поняття «права людини» в руках окремих держав, а подекуди й у руках міжнародного співтовариства теж є таким інструментом, який приховує насильство одних людей над іншими. Як зазначив Ю. Габермас, якщо система прав має здійснюватися на демократичному шляху, культурні та соціальні «відмінності мусять сприйматись і враховуватись з дедалі більшою чутливістю до контекстів» [12, 294]. Інакше все більш актуальною виявлятиметься постановка питання про насильство над людиною знаків і символів, однією з систем яких і є, власне, право.

Б. Рассел вважав, що «ми дотримуємося такої високої думки про людину тільки через те, що розмірковуємо абстрактно», а про більшість конкретних людей інші люди думають препогано [13, 26]. Тому, фіксуючи у текстах поняття «права людини» й інтерпретуючи його як універсальний концепт з певним однаково-зобов'язуючим для абстрактної людини (отже, начеби для всіх і кожного) смислом, ми тим самим формуємо соціальну противагу з тих людей, про яких потім думаємо «препогано». Як зазначив Ю. Габермас, «громадяни однієї політичної спільності навряд чи зможуть передбачити результати інтерпретації та застосування всезагальних принципів і цінностей, котрим надають перевагу громадяни іншої політичної спільності, виходячи зі свого локального поля зору та свого культурного контексту» [14, 177].

Той факт, що такі, зокрема, слова як «людина», «особа», «громадянин», «індивідуальність» дедалі частіше з'являються у нормативних актах й актах декларативного типу на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях, не є однозначним підтвердженням гуманізації міжнародного співтовариства й окремих соціумів. І хоча частота використання певних термінів може відображати спрямованість турботи тих, хто писав чи тлумачив ці терміни [2, 56], однак доводиться констатувати, що якомога детальніше державно-нормативне визначення у людській життєдіяльності можливого та необхідного призвело до надмірної «юридизації» людини, тобто до звуження сфери прояву людини правової, до створення для неї юридичних прав і обов'язків за посередництвом незрозумілих або неоднозначно зрозумілих багатьом членам відповідного суспільства слів. За словами Б. Леоні, «люди у політичній системі, де свобода всіх і кожного захищається від примусу, все одно не можуть уникнути примусу, як мінімум, через те, що їхня власна інтерпретація свободи та, відповідно, примусу не співпадає з домінуючою в цій системі інтерпретацією» [7, 19]. У такий спосіб держави формували і продовжують формувати бажаний для їхнього соціуму образ людини юридичної, який втілює «державно-нормативний» ідеал члена відповідного суспільства на конкретному етапі його розвитку. Вказане особливо стосується держав романо-германської правової системи, яку пов'язують зі встановленням державою загальних для адресатів юридичних норм смислів, об'єктивованих у нормативних актах різних видів (на відміну від англо-американської правової системи, в якій загальні смисли переважно є емпірично народженими з суспільної практики) [15, 16]. І одна з проблем образів людини у праві полягає в тому, наскільки можливим є конструювання образу правової людини у тих правових системах, осердя яких становлять акти законодавства, що формують образ людини юридичної і поза текстами яких фактично унеможливується як його існування, так й існування образу людини правової.

Практика проведення експериментів у людській діяльності стала звичною. Експериментальним шляхом перевіряється дія багатьох експериментальних факторів, одним з яких є і власне об'єктивне юридичне право (його вплив на соціальну реальність може перевірятися, зокрема, за посередництвом так званого правового експерименту). Проте можна констатувати, що впровадження державою нових юридичних норм і вироблення відповідної практики їхнього застосування самі по собі стають своєрідними експериментами над соціальною реальністю (частиною якої завжди є людина) з метою досягнення певних результатів — вигідних, зазвичай, аж ніяк не всім людям, — котрим приписується ознака (надається статус) загальної значимості.

У такий спосіб — через об'єктивне юридичне право — люди роблять себе експериментальними об'єктами, перевіряючи на собі вплив відповідного нормативного тексту, хоча кожен із них індивідуальної згоди на проведення над ним таких експериментів не дає. Це — одна з причин, чому право, будучи одним із засобів боротьби з насильством, є водночас одним із засобів насильства над людиною, яка є фактичним об'єктом юридичного впливу, застосованого до неї незалежно від її особистого бажання, і результат застосування яко-

го вона не може з очевидністю для себе спрогнозувати. Такий висновок підтверджує й Б. Леоні, вказуючи, що правова система, в центрі якої знаходиться законодавство, передбачає можливість втручання у наші дії інших людей (передусім, законодавців), внаслідок чого ми не можемо вільно вирішувати, що нам робити, та не в стані навіть передбачити юридичні наслідки своїх дій [7, 24]. Тому для цього — «правового» — експериментування справедливим вдається висновок Ж. Бодріяра про те, що воно є сучасним викликом і сучасними тортурями [8, 186], які застосовуються з певною метою до людей як до експериментальних об'єктів. Однак, дія права може і не стати засобом для її досягнення з огляду на те, що «споживча вартість» об'єктивного юридичного права у сучасному світі зростає, але саме таке право втрачає «купівельну спроможність».

Причин цих зростання та втрати можна назвати багато. Серед них завдяки новітнім засобам комунікації виявляється все більш тісна пов'язаність, «глобалізованість» людства, з огляду на яку держави намагаються запровадити такі юридичні норми, які розраховані на спрямування поведінки всіх учасників комунікації — учасників суспільних відносин, «споживачів права» — лише в одному векторі. Проте у той же час надання цими «споживачами» нормативним текстам різних смислів (причому у даному контексті, за аналогією з поділом, пропонованим Б. Леоні [9, 244], можна умовно розрізняти смисли права юристів і смисли права інших людей) знижує реальну спроможність вказаних норм ефективно виконувати зазначену «глобалізуючу» регулятивну функцію. Крім цього, при всьому бажанні «споживачів» права знайти у ньому інструмент задоволення своїх потреб не останньою причиною зниження, а то і втрати правом його «купівельної спроможності» на ринку людських відносин, є орієнтація державної нормотворчості на запровадження не «негативних» правил, які захищають людину від того, чого вона би для себе не бажала (тут відразу згадаймо «золоте правило моралі» і те, що не дарма значна частина моральних норм сформульована у вигляді заборон), а правил, що ґрунтуються на позитивних людських очікуваннях нібито загального характеру. Насправді, адекватне пізнання останніх державою унеможлиблюється, насамперед, об'єктивно існуючою неоднорідністю соціуму, «начиненого» незбіжними потребами й інтересами його членів (а отже, «начиненого» такими ж незбіжними інтерпретаціями юридичних норм, внаслідок чого знижується, а то і втрачається інструментальна цінність об'єктивного юридичного права).

Література

1. Хабермас Ю. Моральное сознание и коммуникативное действие : пер. с нем. / Юрген Хабермас ; под ред. Д. В. Скляднева. — 2-е изд., стер. — С.Пб. : Наука, 2006. — 384 с.
2. Валадес Д. Язык права и право языка / Д. Валадес. — М. : Идея-Пресс, 2008. — 160 с.
3. Юдип Б. Г. О возможности этического измерения науки: к проблеме клопирования человека / Б. Г. Юдип // Социально-правовые аспекты клопирования человека / П. П. Киселев, Т. Р. Короткий, А. П. Кравченко [и др.] ; предисл., составл.: Е. П. Шевчук, Т. Р. Короткий. — О. : ЛАТ-СТАР, 2001. — С. 11–30.
4. Гудима Д. А. Людопорозуміння у правовій пауці (до характеристики сучасного попяттського апарату) / Д. А. Гудима // Проблеми філософії права. — 2005. — Т. 3, № 1–2. — С. 256–266.
5. Фромм Э. Человек для себя : пер. с англ. / Эрих Фромм. — Минск : Харвест, 2003. — 352 с.

6. Санфилиппо Ч. Курс римского частного права : учебник / Чезаре Санфилиппо ; пер. с ит. И. И. Маханькова ; под общ. ред. Д. В. Дождева. — М. : Порма, 2007. — 464 с.
7. Леоппи Б. Свобода и закон // Свобода и закон / Б. Леоппи ; пер. с англ. В. Кошкина ; под ред. А. Куряева. — М. : ИРИСЭН, 2008. — С. 15–212.
8. Бодрияр Ж. Симулякри і симуляція / Ж. Бодрияр ; пер. з фр. В. Ховхуп. — К. : Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2004. — 230 с.
9. Леоппи Б. Закон и политика // Свобода и закон / Б. Леоппи ; пер. с англ. В. Кошкина ; под ред. А. Куряева. — М. : ИРИСЭН, 2008. — С. 213–280.
10. Рабинович П. М. Социалистическое право и личность / П. М. Рабинович, Н. В. Витрук // Правоведение. — 1970. — № 3. — С. 16–24.
11. Леві-Стросс К. Первісне мислення / К. Леві-Стросс ; пер. з фр., вступ. сл. та прим. С. Йосипенка. — К. : Укр. Центр духовної культури, 2000. — 324 с.
12. Габермас Ю. Залучення іншого: Студії з політичної теорії / Юрген Габермас ; пер. з нім. А. Дахпій ; наук. ред. Б. Полярш. — Л. : Астролябія, 2006. — 416 с.
13. Рассел Б. Чому я не християнин // Читанка з історії філософії : у 6 кп. / за ред. Г. І. Волипки. — К. : Фірма «Довіра», 1993. — Кп. 6 : Зарубіжна філософія ХХ ст. — С. 22–26.
14. Хабермас Ю. Расколотый Запад : пер. с нем. / Юрген Хабермас. — М. : Весь Мир, 2008. — 192 с.
15. Цукапова В. С. Юридическая герменевтика как способ интерпретации, судебного толкования / В. С. Цукапова // Право и государство: теория и практика. — 2008. — № 8. — С. 15–20.

Анотація

Гудима Д. А. Людина правова та юридична: спроба антрополого-герменевтичного аналізу. — Стаття.

Стаття присвячена проблемі герменевтичного тлумачення понять юридичної антропології: правова людина та юридична людина. Правова людина — це людський індивід, якому з огляду на його природу притаманні вроджені правові якості (природні, невід’ємні, основоположні права). Юридична людина — це людський індивід, який у процесі соціалізації здатний сприймати, реалізовувати та трансформувати право як спеціально-соціальне явище, що є елементом сформованої у певному суспільстві культури.

Ключові слова: юридична антропологія, герменевтика, правова людина, юридична людина.

Summary

Гудима Д. А. Law Man and Legal Man: Attempt of Anthropological and -Hermeneutical Analysis. — Article.

The article is devoted to the problem of hermeneutical interpretation of concepts of legal anthropology: law man and legal man. A law man is a human individual which taking into account his nature are innate legal qualities (absolute, inalienable, fundamental rights). A legal man is a human individual which in the process of socialization can percept, realize and transform law as special social phenomenon which is the element of the formed in certain society culture.

Keywords: legal anthropology, hermeneutics, law man, legal man.